

УДК 343.9

Л.О. ШЕВЧЕНКО, канд. психол. наук,
доц., Харківський національний університет вну-
трішніх справ

ДО ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ЗАХИЩЕНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ГАЛУЗЕЙ ПЕК

Ключові слова: галузі ПЕК, соціальна захище-
ність, соціальна сфера, економічна депривація

У Концепції Енергетичної стратегії Украї-
ни наголошується на необхідності удоскона-
лення нормативно-правової бази та створення
комплексу організаційно-правових засад роз-
витку і функціонування ПЕК на принципах
поєднання ринкових відносин і державного
управління, в тому числі регулювання, з ме-
тою забезпечення стабільного економічного,
соціального розвитку, національної енергети-
чної безпеки України, а також врахування
вимог часу щодо адаптації законодавства
України до законодавства ЄС. Втім, дотепер
не створена дієва система соціального захисту
працівників галузей ПЕК, яка би урахувала
специфіку галузей паливно-енергетичного
комплексу при створенні низки правових, еко-
номічних та соціальних заходів [1, с.102].

У працях І. Антипова, В. Коновалюка,
Ю. Левченко, В. Леня, Є. Марценка, О. Тита-
ренко та інших науковців, які вивчали деякі
аспекти боротьби зі злочинністю в галузях
паливно-енергетичного комплексу, питання
стану соціальної захищеності працівників фа-
ктично є лише поверхнево означеними [2, 3].
Зазначимо, що в сфері соціального захисту та
охорони праці в ПЕК створена необхідна за-
конодавчо-правова база, існують джерела
правового регулювання, а саме: Закони Укра-
їни: «Про пенсійне забезпечення», «Про загал-
ьнообов'язкове соціальне страхування на
випадок безробіття», «Про загальнооб-
ов'язкове державне соціальне страхування у
зв'язку з тимчасовою втратою працездатності
та витратами, зумовленими народженням і

похованням», «Про розмір внесків на деякі
види загальнообов'язкового державного соці-
ального страхування», «Про загальнообов'яз-
кове державне соціальне страхування від не-
щасного випадку на виробництві та
професійного захворювання, які спричинили
втрату працездатності», «Про страхові тари-
фи на загальнообов'язкове державне соціаль-
не страхування від нещасних випадків на ви-
робництві та професійних захворювань, які
спричинили втрату працездатності», «Про
охорону праці»; Постанови Кабінету Мініст-
рів України щодо соціального захисту та охо-
рони праці в ПЕК. Разом із тим, правове регу-
лювання соціального захисту працівників
сфери ПЕК досліджується українськими пра-
вниками фрагментарно, що зумовлено наявні-
стю відповідної практики. До основних недо-
ліків регулювання суспільних відносин в
межах існуючого нормативно-правового поля
щодо соціального захисту та охорони праці в
ПЕК можна віднести:

- невідповідність чинного законодавства
України конвенціям та рекомендаціям Між-
народної організації праці;
- законодавче обмеження умов добровіль-
ного пенсійного забезпечення підприємства-
ми своїх працівників;
- непомірне навантаження нарахувань на
фонд оплати праці і, як наслідок, недосконала
соціальна політика підприємств;
- високі тарифи на страхування від неща-
сних випадків на виробництві;
- відсутність механізмів рефінансування
боргів за регресними виплатами;
- неефективність державного нагляду в
галузі охорони праці;
- недостатнє використання превентивного
потенціалу адміністративної та кримінальної
відповідальності за правопорушення в сфері
охорони праці [4].

Отже, в умовах економічних реформ та ін-
теграції України у світове співтовариство не-
обхідно перетворення системи соціально-
економічних відносин, зокрема в сфері ПЕК,
що належить до базового сектору економіки.
Тому метою статті є аналіз вивчення стану

соціальної захищеності працівників галузей паливно-енергетичного комплексу України.

Зростання матеріального добробуту населення та рівня його соціального захисту є критерієм демократичної спрямованості реформ, що проводяться у суспільстві. Загальна декларація прав людини зазначає, наприклад, у ст.22, що кожна особа як член суспільства має право на соціальне забезпечення і здійснення необхідних для підтримки її гідності та вільного розвитку особистості прав в економічній, соціальній і культурній сферах як наслідок спільних зусиль і міжнародного співтовариства й відповідно до структури та ресурсів кожної держави [5, с.13]. Важливими є також ст.ст.23-25, які закріплюють за кожною людиною життєво необхідні для неї соціальні права. Так, ст.25 закріплює право на достатній життєвий рівень, що охоплює їжу, одяг, житло, медичний догляд і необхідне соціальне обслуговування, для підтримки здоров'я і добробуту людини, її сім'ї, право на забезпечення на випадок безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, настання старості чи іншого випадку втрати засобів до існування від незалежних від неї обставин [5, с.13-14]. Основними складовими соціальної сфери є: по-перше, весь комплекс професійної діяльності, тобто, можливість працевлаштування, умови праці, оплата праці, гарантії життєдіяльності. По-друге, реальна участь в управлінні виробництвом на підприємствах різних форм власності, по-третє, можливість навчання, підвищення кваліфікації, і як наслідок, посадове (професійне) просування із покращенням матеріального стану, по-четверте, побутові умови життя, організація дозвілля, відпочинку, доступність культурних благ та послуг.

На відміну від економіки, де створюються матеріальні засоби життя, в соціальній сфері відновлюється саме соціальне життя в різноманітних формах: речовій (гроші, товари, послуги), інституційній (організації та соціальні ролі людей), знаковій (інформація), психологічній (реадаптація, конфліктність, девіантність), біосоціальної тощо. Соціальна захи-

щеність це вельми складне поняття, яке складається з певних норм соціального забезпечення, що існують в державі, а саме: медичне забезпечення, пенсійне забезпечення, допомога з безробіття, а також гідної заробітної платні, можливості професійного зростання та вільного розвитку особистості. При установленні меж заробітної платні мають ураховуватися комплекс умов праці, кваліфікаційний рівень працівника (службовця), можливість професійного й посадового просування, оскільки заробітна платня забезпечує право кожного на достатній життєвий рівень для нього і його родини. На відміну від європейських країн, де оплата праці є не єдиним засобом заробітку, оскільки велику частину грошових доходів населення займають доходи від власності, цінних паперів тощо, в Україні заробітна платня є єдиним джерелом доходу більшості населення. За результатами фінансово-господарської діяльності підприємств ПЕК середньомісячна заробітна плата має тенденцію до зростання: в електроенергетичній галузі у 2009 році – 2848 грн, у 2010 році – 3072 грн, у 2011 році – 3826 грн; в атомно-промисловому комплексі відповідно у 2009 році – 4409 грн, у 2010 році – 5310 грн, у 2011 році – 5687 грн; в нафтогазовому комплексі у 2009 році – 2966 грн, у 2010 році – 3310 грн, у 2011 році – 4565 грн; в вугільній промисловості у 2011 році – 4385 грн. Разом з тим, за даними статистичного спостереження заборгованість з виплати заробітної плати за 2009 рік дорівнює 881,3 тис. грн, за 2010 рік становить 6637 тис. грн, за одинадцять місяців 2011 року по галузях: в електроенергетичній галузі – 1965 тис. грн, в атомно-промисловому комплексі відповідно 2633 тис. грн, в нафтогазовому комплексі 1023,8 тис. грн, в вугільній промисловості 33431,3 тис. грн. В комплексі причин, які спричинили заборгованість, вагомою є низька платіжна дисципліна споживачів, лише за 2010 рік рівень оплати, наприклад, за природний газ всіх категорій споживачів складає 80,7% [4]. Отже, заборгованість з виплати заробітної плати призводить до посилення розбіжностей між номіна-

льною та реальною заробітною платою, також треба урахувати сплески інфляції, що знецінюють доходи працівників та обмежують їх можливість задоволення потреб. Взагалі під потребами для нормальної життєдіяльності людини розуміються такі, що забезпечують необхідні умови життя. Якщо тривалий час людина не може задовольнити свої базові потреби та бажання, або задовольняє їх частково, може виникнути стан фрустрації, тобто людина відчуває занепокоєння, розпач, психічне напруження, тривогу, страхи, пов'язані з переживанням реальної або уявної небезпеки своєї життєдіяльності. На думку вчених Ю.М. Варія, Я.І. Гінінського, Г.В. Ложкіна такий стан, частіше за все, викликає економічну депривацію. Економічна депривація полягає у реальній відсутності матеріальних засобів чи їх обмеженні для нормальної чи уявної життєдіяльності людини [6, с.40].

У психологічному плані економічна депривація насамперед залишає свій «слід» в індивідуальній свідомості людини (свідомості та самосвідомості). Насамперед йдеться про економічну свідомість, під якою слід розуміти здатність людини до рефлексії економічної сфери, адекватного відображення економічних процесів і станів у державі, організації (підприємстві, установі, закладі) та в особистому житті, до їх оцінювання й визначення ставлення до них. Економічна самосвідомість виявляється у здатності людини усвідомити свої матеріальні потреби, своє економічне становище, свої місце і роль в економічних відносинах [7, с.25–26]. Погодимось з думкою Ю.М. Варія, що внаслідок впливу економічної депривації формується девіантна поведінка, яка виявляється у вживанні алкоголю (ніби «з горя»), проституції, хуліганстві, вандалізмі, самоізоляції (наміри податися в монастир, усамітнення та ін.), залученні до діяльності деструктивних культів, членстві у вуличних неформальних групах, агресії проти всіх, насильстві в сім'ї, скоєні злочинів та ін. [7, с.27]. Рівень експлуатації праці в національній економіці є найвищим у Європі, а рівень її оплати – найнижчим. Якщо у 1990 р.

частка оплати праці у ВВП України складала 59 %, то у 2008 р. вона скоротилася майже вдвічі – до 32,6 % і ця тенденція зберігається. Частка зарплат і соціальних витрат у структурі собівартості продукції, що виробляється в Україні, не перевищує 8 %. Для порівняння: у США та Європі ця цифра в 6–8 разів вища (50–60 %) [1, с.97]. Зауважимо, що умови праці в ПЕК мають свої специфічні особливості. Більшість виробничих процесів та операцій так чи інакше пов'язані із природним середовищем, хімічними та шкідливими речовинами, примхами клімату та погоди. Так, колегія Міністерства енергетики та вугільної промисловості України, розглядаючи стан промислової безпеки та охорони праці на підприємствах паливно-енергетичного комплексу, констатувала, що не відповідає вимогам нормативних актів забезпеченість працюючих засобами індивідуального захисту, що виявлено перевіркою Держінспекції з експлуатації електричних станцій і мереж, наприклад, в деяких підрозділах ДП НЕК «Укренерго». Не зважаючи на те, що у 2011 році підприємствами проведено атестацію 24 тис. робочих місць, на що витрачено 765 тис. грн (у 2010 році – 1,9 млн. грн), на сьогодні діють застарілі типові переліки робіт зі шкідливими і важкими та особливо важкими умовами праці, що не враховують негативні чинники, присутні на виробництві. А якщо зважити на низький або недостатній рівень механізації виробничих процесів, значну частку фізично важких робіт, то зрозуміло і рівень задоволеності працею і проблему плинності кадрів. За таких умов питання повернення заробітній платі функції мотиваційного чинника в стимулюванні до високопродуктивної праці остається відкритим.

Одним із критеріїв соціальної захищеності є охорона здоров'я в галузях ПЕК, гарантії життєдіяльності, запобігання нещасним випадкам і профзахворюванням на виробництві, медичне обслуговування працівників галузей та членів їх родин. Безперечно, ці питання є важливими, тому вони систематично вивчаються та заслуховуються на нарадах і колегіях Міністерства енергетики та вугільної про-

мисловості України. Але відсутність у ПЕК ефективної медицини праці вкрай негативно впливає на стан здоров'я працівників. Так, станом на червень 2011 року більше ніж як 400 підприємствах галузі функціонувало всього 15 медчастин і 276 медпунктів. На підприємствах електроенергетики та нафтогазового комплексу на одного медпрацівника припадає майже 600 працівників підприємств, що унеможливає надання належної медичної допомоги та забезпечення якісного обслуговування. У 2011 році на підприємствах ПЕК внаслідок серцево-судинної недостатності померло 18 працівників, переважно віком від 20 до 50 років, хоча за висновками медичних комісій вони не мали протипоказань для виконання робіт, що свідчить про поверховість медичних оглядів та їх неповноту та визиває справедливе нарікання на якість медичного обслуговування. Недостатньо уваги приділяється профілактиці захворювань та оздоровленню працівників. На колегії Міністерства енергетики та вугільної промисловості України зазначалося, що з 46 санаторно-оздоровчих установ електроенергетики та нафтогазової галузі 12 взагалі тривалий час не працюють. [4]. Отже, ситуація, що склалась у сфері ПЕК щодо охорони здоров'я працівників та їх соціального захисту, потребує докорінних змін ставлення самих керівників до збереження життя і здоров'я працівників, створення безпечних і нешкідливих умов праці, відпочинку та оздоровлення.

Таким чином, за умов трансформації суспільства, проведення економічних реформ та інтеграції України у світове співтовариство необхідно творче перетворення всієї системи соціально-економічних відносин, зокрема в сфері паливно-енергетичного комплексу, який належить до найвпливовішого сектору промисловості держави. Особливої уваги потребує соціальна сфера, оскільки розбудова основ ринкового господарства не гарантує розв'язання суспільних чи виробничих протиріч, реальну участь в управлінні виробництвом працівників на підприємствах різних форм власності та вирішення питань соціальної захищеності, а правове регулювання

соціального захисту працівників галузей ПЕК вивчається українськими правниками фрагментарно. Негаразди у соціальній сфері ускладнюють вирішення питань соціального захисту працівників, їх невдоволення економічним положенням може викликати такий різновид психічної депривації як економічна депривація. Економічна депривація, що полягає у реальній відсутності матеріальних засобів чи їх обмеженні для нормальної чи уявної життєдіяльності людини, може впливати на формування девіантної та делінквентної поведінки працівників галузей паливно-енергетичного комплексу країни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дарнопих Г. О. Соціально-політичні та економічні передмови підвищеної криміногенності ПЕК як сфери матеріального виробництва / Г. О. Дарнопих, І. О. Христич, А. Б. Блага, Л. О. Шевченко // Питання боротьби зі злочинністю. – 2010. – Вип. 19. – С. 89–102.
2. Титаренко, О. О. Проблеми боротьби з економічними злочинами у вугільній промисловості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / О. О. Титаренко ; Київськ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2006. – 20 с.
3. Левченко Ю. О. Запобігання злочинам, що вчиняються у нафтогазовому комплексі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Ю. О. Левченко ; Київськ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2008. – 20 с.
4. Матеріали [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.yurist-online.com/iaws/26309>.
5. Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН : от 16.12.1966 р. // Международная защита прав человека. Документы и материалы. – Харьков, 1998.
6. Варій Ю. М. Психічна депривація студентської молоді України першого десятиліття XXI століття / Ю. М. Варій // Науковий вісник

Львівськ. держ. ун-ту внутр. справ. (Серія психологічна). – 2008. – Вип. 2. – С. 27–40.

7. Варій Ю. М. Вплив економічної депривації на поведінку молоді 16–25 років /

Ю. М. Варій // Науковий вісник Львівськ. держ. ун-ту внутр. справ. (Серія психологічна). – 2009. – Вип. 2. – С. 18–31.

Шевченко Л. О. До питання соціальної захищеності працівників галузей ПЕК / Л. О. Шевченко // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 829–833 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-4/11slopqp.pdf>

Розглянуто окремі складові соціальної сфери, зокрема, комплекс професійної діяльності: можливість працевлаштування, умови праці та оплата праці, гарантії життєдіяльності, можливість навчання й підвищення кваліфікації, посадове (професійне) просування, побутові умови життя, доступність культурних благ та послуг, які впливають на рівень соціальної захищеності працівників галузей ПЕК. Показано, що негаразди у соціальній сфері, які ускладнюють вирішення питань соціального захисту працівників, їх невдоволення економічним становищем може викликати стан економічної депривації.

***

Шевченко Л.А. К вопросу о социальной защищенности работников отраслей ТЭК

Рассмотрены отдельные составляющие социальной сферы, в частности, комплекс профессиональной деятельности: возможность трудоустройства, условия работы и оплата труда, гарантии жизнедеятельности, возможность обучения и повышению квалификации, должностное (профессиональное) продвижение, бытовые условия жизни, доступность культурных благ и услуг, которые влияют на уровень социальной защищенности работников отраслей ТЭК. Показано, что негаразды в социальной сфере, которые усложняют решение вопросов социальной защиты работников и их недовольство экономическим положением, могут вызвать состояние экономической депривации.

***

Shevchenko L.A. To a Problem on Social Hardening of Workers of Industries of Thermal Power Station

Some components of social sphere, in particular, a professional activity complex are considered: an employment possibility, working conditions and payment, life activity warranties, a capability of instruction and to advanced training, official (professional) advance, life conditions, availability of the cultural blessings and services which one influence level of social hardening of workers of industries of thermal power station. These components have an influence upon the level of social maintenance of employee in fuel and energy complex sphere. Problems in social sphere and dissatisfaction of employee with economical state may provoke the state of economical deprivation.